

EKREM ČAUŠEVIĆ

(Zagreb)

NEGACIJA U TURSKOME JEZIKU*

0. UVOD

- 0.1. Prema komunikativnoj funkciji, odnosno cilju koji se želi postići njihovim iskazivanjem, rečenice se dijele na *izjavne* ili *obavještajne* (Orhan čita novine.), *upitne* ili *interogativne* (Čita li Orhan novine?), *zapovjedne* ili *jusivne* (Neka Orhan čita novine!) i *usklične* ili *eksklamativne* (Orhan čita novine!). Sve mogu imati potvrdnu ili odričnu vrijednost, tj. mogu biti *afirmativne* ili *negativne*.
- 0.2. Upitne, zapovjedne i usklične rečenice izvode se iz izjavnih preoblikama koje se nazivaju *pitanje*, *zapovijed* i *usklik*. Pri takvim preoblikama značenje se izjavne rečenice mijenja, ali se ne mijenja njezina gramatička struktura. Pobrajanim preoblikama priključuje se i četvrta - *negacija*. Njome se sve ove rečenice mogu iznova preoblikovati, npr.:

Orhan čita. (izjavna rečenica)

Orhan ne čita. (negacija)

Orhan čita! (usklik)

Orhan ne čita! (usklik i negacija)

kako bi se time postiglo željeno značenje, ali se ni tada ne mijenjaju sintaktički odnosi među rečeničnim konstituentima.¹

* Rad je ulomak iz studije *Kontrastivna analiza sintakse turskog i bosanskog jezika*, na kojoj sam, kao gostujući znanstvenik i stipendist zaklade A. von Humboldt-Stiftung, radio u Njemačkoj u razdoblju 1982-1983. godine. Ovom se prilikom od srca zahvaljujem Zakladi, Seminaru za turkologiju u Göttingenu (Seminar für Turkologie und Zentralasienkunde) te njegovu pročelniku i mome mentoru, prof. dr. Milanu Adamoviću.

¹ Drugim dvjema preoblikama, pasivom i obezličanjem, mijenjaju se odnosi u rečeničnoj strukturi (primjerice, direktni objekt uz aktivne glagole postaje subjektom pasivne rečenice: Ubili su vuka = Vuk je ubijen.), ali se pasivnom preoblikom nikada ne mijenja sadržajno ustrojstvo rečenice. U navedenim

- 0.3. Negacija je, dakle, preoblika kojom se ne mijenja rečenična struktura, nego se odriče (poriče) rečenični izričaj sadržan u toj strukturi. Stoga rečenice

Dijete plače.

Dijete ne plače.

pripadaju istome tipu komunikativnih rečenica s modelom S+P (subjekt+predikat), ali se prvom potvrđuje realizacija njezina sadržaja, a drugom negira. Po tome su negativne ili odrične rečenice suprotstavljene potvrđnim ili afirmativnim (izjavnim, upitnim, zapovjednim i uskličnim), iz kojih se izvode spomenutom preoblikom. No u gramatičkoj i semantičkoj analizi negacija se definira i kao proces, odnosno konstrukcija koja po pravilu izražava suprotnost ili *cijelom značenju*, ili pak *jednom dijelu* značenja rečenice (KRISTAL 1988, 160). Ako toj sintaktičkoj (rečeničnoj) priključimo i nadrečeničnu (diskurznu) analizu, negiranje možemo pratiti na tri razine: I razini rečenice, II razini rečeničnih dijelova i III razini teksta.

- 0.4. Cilj je ovoga rada kontrastivna analiza negativnih rečenica u turskome i bosanskom jeziku. Takav pristup ima iznimno velik i, reklo bi se, posve praktičan značaj za prevođenje i nastavu stranih jezika. No u izboru teme sadržana je i autorova nakana da ukaže na značaj kontrastiranja donekle zapostavljenih nesloženih (jednostavnih) i nezavisnosloženih rečenica. U kontrastivnoj analizi turkijskih s neturkijskim jezicima, opterećenoj teorijskim problemima sintakse *zavisnosložene* rečenice, ovim rečenicama gotovo i nije poklanjana pažnja.

I SEMANTIČKI ASPEKTI NEGIRANJA I NEGATORI

- 1.0. Negiranje na razini rečenice nesumnjivo je najčešća vrsta negacije. Njome se ne osporava izvanjezična stvarnost, već se odricanjem tvrdi nešto posve suprotno sadržaju (odnosno sadržajnom ustrojstvu) afirmativne rečenice: *Prodaje auto - Ne prodaje auto*. Negiranjem pak pojedinih rečeničnih dijelova ne poriče se sadržaj rečenice, nego se izuzima neki njezin dio: *Prodaje garažu, ne auto*. Na razini teksta negiranje je najčešće osporavanje sadržaja prethodnog iskaza: *Prodaje li auto? - Ne*. No tu je već riječ o govornome činu koji je uvijek dvokomponentan jer pretpostavlja namjeru (ilokuciju) govornika i sadržaj i informacije (prepoziciju).
- 1.1. Negiranje na svim razinama rečenice i teksta u turskome se jeziku vrši sljedećim negatorima: sufiksom *-me/-ma*, predikativom *yok*, modalnom riječcom (česticom) *hayır* i *hiç*, imenskom negacijom *değil* i konjunktorem *ne...ne* (de).

rečenicama isti je sadržaj oblikovan na dva različita načina. Opširnije o tome v.: KATIČIĆ 1991, str. 24 i 127-146.

2.0. Negiranje sufiksom *-ma/-me*

2.1. S izuzetkom pomoćnog gl. *imek* (v. par. 5.1.), svi turski glagoli u funkciji predikata (v. par. 2.5.) negiraju se na *morfološki* način, pomoću niječnoga sufiksa *-ma*. Kako je pak predikat najvažniji rečenični konstituent, riječ je o negaciji na rečeničnoj razini. U bosanskome jeziku sufiks *-ma* odgovara niječnoj čestici *ne* i njezinim sekundarnim oblicima *nisam*, *neću*, *nemoj* (*nemojmo/nemojte*). Kontrastivno je relevantno uočiti kako su u bosanskom negacioni dodaci uvijek neposredno ispred ličnoga gl. oblika i nekog od modifikativnih dodataka (ovdje priloga *dobro*), bez obzira nalazio se taj dodatak ispred ili iza glagola (predikata), npr.: Orhan iyi yapmamış. "Orhan nije dobro postupio"; Orhan iyi yapmıyor. "Orhan ne postupa dobro". Ostali primjeri:

Seni *sevmiyorum*. "Ne volim te"; Kadın cevap *vermedi*. "Žena nije odgovorila"; Çocuk daha uykuya *dalmamıştı*. "Dijete još nije bilo utonulo u san"; Buraya *dönmeyecek*. "Neće se vratiti/vraćati ovamo"; *Ağlama!* "Ne plači!/ Nemoj plakati!".

2.2. Morfološka struktura turskoga glagola, koji i u leksičkome obliku može sadržavati negator *-ma* i okazionalno-pomoćne glagole, omogućuje već u samome infinitivu "kumuliranje" značenja kakva se u bosanskome jeziku mogu izraziti samo uz pomoć nekoga od modalnih glagola. Pozicija negatora *ne* u bosanskome jeziku u tim je slučajevima ili ispred modalnog ili pak ispred punoznačnoga glagola, ovisno o komunikativnome cilju govornika:

Orhan *yazmıyor*. "Orhan ne piše";
Orhan *yazamıyor*. "Orhan *ne može* pisati";
Orhan *yazmayabiliyor* da. "Orhan *može i ne pisati*".

2.3. No u slučaju necesitativa negiranje se modalnog značenja ovoga gl. načina ("ne treba da") ne podudara s negiranjem osnovne gl. radnje ("treba da ne"). Takve se značenjske varijacije u bosanskome jeziku izražavaju prebacivanjem negatora iz pozicije ispred modalnog u poziciju ispred punoznačnog glagola:

Orhan *ne treba* da pije.
Orhan *treba da ne pije*.

U turskome se jeziku u drugome slučaju mora pribjeći sintaktičkoj perifrasi, tj. konstrukciji s negiranom gl. imenicom na *-ma*, odgovarajućim posvojnim sufiksom i modalnim predikativima, odnosno glagolima s modalnim značenjem neophodnosti:

Orhan *ıçmemelidir*.
Orhan 'in *ıçmemesi lâzım*.²

² Isto i *gerek* (u oba je slučaja moguće uvesti i kopulu *-dir*), odnosno *gerekıyor*, *gerekir* itd.

2.3.1. Vrlo zanimljiv primjer restrikcije u glagolskoj negaciji susrećemo u posebnim tipovima asindetskih rečenica s glagolima *sanmak*, *saymak*, *varsaymak* (misliti, smatrati, računati) u funkciji predikata temeljne rečenice. Naime, negativni predikat ishodišne rečenice (a.) ne može nakon njezinog uvrštavanja u temeljnu zadržati negaciju (b.), nego je mora "prepuštiti" predikatu *kojemu je nakon te preobliske sintaktički podređen* (c.). Stoga u ovakvim tipovima rečenice nije moguće varirati značenja (usporedite s gornjim primjerima):

a. Kimse kavgada *vurulmadı*.

"Niko u tuči nije ranjen":

b. "Öğretmen (kimseyi kavgada *vurulmadı*) sanıyor.

c. Öğretmen (kimseyi kavgada vuruldu) *sanmıyor*.

"Učitelj ne misli da je neko ranjen u tuči", ili:

"Učitelj misli da niko nije ranjen u tuči".

2.4. Rečenice s perifrastičnim glagolom kao svojim finitnim predikatom mogu se negirati na dva načina: a) negiranjem osnovnoga glagola (participa), b) negiranjem pomoćnoga gl. *olmak* ili *bulunmak*. Mada se u gramatikama oba često izjednačuju, na semantičkome se planu razlika između te dvije mogućnosti može usporediti s razlikom kakvu imamo u primjerima s necesitativom. Naime, negiranjem participa negiraju se njegova vidsko-modalna značenja (primjer A), dok se negiranjem pomoćnoga glagola osporava radnja kao takva (primjer B):³

(A) Masayı son anda tuttum, vazoyu *kırmamış oldum*.

"U zadnjem sam trenu uhvatio sto, tako da nisam razbio vazuu"
(negiranje rezultata svršene radnje);

(B) Masayı düşürdüm, fakat vazoyu *kırmış olmadım*".

"Srušio sam sto, ali vazuu nisam razbio (osporavanje radnje kao takve).⁴

2.5. Pomoću sufiksa *-ma/-me* negiraju se i infinitne forme glagola (izuzetak su oni gerundi i kvazigerundi koji odrično značenje impliciraju već na tvorbenoj razini: *-madan i -maksızın*), npr.:

Sigara *birakılmadıkça* her türlü tedavi çabası boşunadır. (Haber TV Mag. 14/1/1993, 11) "Uzaludan je svaki pokušaj liječenja dok se ne ostave cigarete".

³ Drugi je problem što se takva značenjska distinkcija ne može uvijek adekvatno izraziti i u bosanskome jeziku, npr.: Yanında *kalmamış olmaktan* üzgünüm - Yanında *kalmış olmaktan* üzgünüm. "Ožalošćen sam što nisam ostao uz tebe."

⁴ Gdje kada se negiranjem participa perifrastičnoga predikata izražava "odnos prema neže-ljenoj radnji", npr.: Sen bu lâkırdıyı işitmemiş ol. "Pravi se da ne čuješ ovaj razgovor" (MIHAJLOV 1965, 38; DENY 1921, par. 513).

- 2.5.1. Gerund na *-(y)ip* jedina je infinitna gl. forma koja nema samostalnu negaciju ukoliko između njega i glagola predikatne korelacije nije narušena koordinacija, npr.:

Beş gündür odasından *çıkıp* oğlunu *sormuyor*.

“Već pet dana ne izlazi iz svoje sobe i ne pita za sina.”

Ukoliko je pak koordinacija u pogledu negacije narušena, ovaj gerund mora i sam biti negiran. U tim se slučajevima u dubinskoj strukturi uvijek pretpostavlja negativni oblik finitnoga glagola, iz kojeg je taj gerund izveden odgovarajućom preoblikom:

Selâm *vermedi*, odadan *çıktı*.

Selâm *vermeyip* odadan *çıktı*.

“Izišao je iz sobe ne pozdravivši.”

- 2.5.2. Isti se gerund ne ravna prema glagolu predikatne korelacije samo u slučajevima kad se takvom sintagmom izriče značenje alternative, npr.:

Gelip gelmiyeceğini bilmiyorum. “Ne znam hoće li ili neće doći.”

3.0. Negiranje s YOK

- 3.1. Imenske rečenice s predikativom *var* mogu se negirati jedino pomoću nesupletivnog oblika *yok* čije značenje odgovara bosanskim negatorima *nema* i *nije*, npr.:

Sokakta polis *yok*. “Na ulici nema policajaca”; Orhan’ın arabası *yoktu*. “Orhan nije imao auto”; Adamın buraya uğradığı *yok*. “Čovjek nije svraćao ovamo”.

- 3.2. Isti se negator može upotrijebiti i u gl. rečenici u slučajevima kad se njime želi pojačati odricanje. No on tada nema funkciju predikativa, *nego modalne riječi*. U takvim (stilski i afektivno izrazito obilježenim) rečenicama *yok* mora stajati *neposredno* ispred negiranog (finitnog ili infinitnog, tj. kondicionalnog) predikata. U bosanskome jeziku takvi slučajevi dvostruke negacije nisu mogući:

Verdiler, ne âlâ; *yok vermediler*, döner gelirsin. (TS) “Dadnu li - *krasno*; ne dadnu li, vratićeš se nazad”; Satarsa ne âlâ, *yok satmazsa*, kıydaki o köhne köşkü satın alırız. “Ako proda (kuću), odlično; ako je ne proda, kupićemo onaj trošni ljetnikovac na obali”.

- 3.2.1. Sličan slučaj na razini rečenice susrećemo u primjerima sa značenjem distanciranosti ili sumnje govornika prema tuđemu iskazu. Stoga takve rečenice uvijek sadrže modalna (afektivna, emotivna) značenja, vrlo naglašena upotrebom *dvostruke negacije* te osobitim variranjem intonacije i glasnosti:

Yok kâğıdı *kalmamış*, *yok* mürekkebi iyi *değilmiş*, hâsılı bir alay bahaneler. (TS) "Te ponestalo mu papira, te mu tinta ne valja, ukratko - gomila (nekakvih) isprika."

- 3.3. I sljedeći se primjer, kad je već riječ o klasifikaciji negativnih rečenica prema emocionalnome elementu u značenju, u potpunosti može poistovjetiti s gornjim. Međutim, na gramatičkoj razini jedna bitna razlika privlači pažnju: *yok* u cijelosti preuzima funkciju negatora, te je predikat rečenice afirmativni oblik glagola:

Yok sağ kalçasında bir ur çıkmış. *Yok* bütün vücudu sızlarmış. Hepsi yalan. Hasta olan adam bu işi yapar mı? (YKK 140) "Nije njemu na desnome kuku izišao nikakav čir. Ne boli njega cijelo tijelo. Sve je (to) laž. Zar da bolestan čovjek radi tako što?"

- 3.4. U zadnjem se primjeru prve dvije rečenice izgovaraju kao jedinstvena ritmička i intonacijska cjelina. Ukoliko se iza modalne riječi *yok* napravi stanka s uzlaznom intonacijom (u pisanome tekstu obilježava se zarezom), tad se radi o odricanju na tekstualnoj razini: *njome se negira iskaz koji joj prethodi*. Stoga su takve rečenice uvijek kontekstualno uključene, njima se poriče neko pitanje ili proturječi kakvoj tvrdnji, npr.:

Hasan nasıl, iyi mi? -*Yok* (iyi değil), sağ kalçasında bir ur çıkmış. "Kako je Hasan, je li dobro? -Ne (nije dobro), na desnom mu je kuku izišao nekakav čir."

- 3.5. Kako i primjer pokazuje, na tekstualnoj razini modalnom se riječcom *yok* sažima negativan odgovor na postavljeno pitanje, te ona zamjenjuje cijelu rečenicu. Njome se, dakle, može osporiti sadržaj (prepozicija) prethodnog iskaza, odnosno odbiti namjera (ilokucija) sugovornika. U oblicima *yo* i *yoo* (v. par. 4.2.), osobitim za govornu komunikaciju, sadržano je više modalnih naboja, npr.:

Ankara'dan döndü mü? -*Yok*, daha dönmedi. "Je li se vratio iz Ankare? - Ne, još se nije vratio" (negativna je rečenica u ovakvim slučajevima obavijesno redundantna!); Dün bizi aradınız mı? -*Yoo*. "Jeste li nas jučer tražili? -Ne (ili: ne, nisam)."

4.0. *Negiranje modalnim riječima HAYIR i HİÇ*

- 4.1. Modalna riječ *hayır* "ne" također služi za negiranje na razini teksta, te u datome kontekstu ima rečeničnu vrijednost kontekstualno uključene bespredikatne rečenice čiji se dijelovi podrazumijevaju po općem smislu iskaza (primjer A). Za razliku od *yok*, njome se nikada ne može negirati finitni glagolski oblik, ali, osamostaljena, može imati funkciju uvodnog člana negativne rečenice (primjer B). Isti je slučaj i s negatorom *ne* u bosanskome jeziku:

- (A) Adını söyler misiniz? -*Hayır*. "Hoćete li reći njegovo ime? -Ne";
 (B) *Hayır*, zaferimiz bir masal olmayacak. "Ne, naša pobjeda neće biti bajka."

4.2. Intenziviranje modalnih značenja koja signaliziraju afektivan ili emotivan stav prema sadržaju prethodne rečenice postiže se njezinim kombiniranjem s *yok* (*yo, yoo*), npr.:

Adam sarhoş mu? -*Yoo hayır*, baba olmuş. "Je li (taj) čovjek pijan?
 - Nee (ili: ne, nikako), postao je otac."

4.3. I modalnom se riječcom *hiç* na tekstualnoj razini negira sadržaj prethodne rečenice, odnosno iskaza (primjeri A). U rečenici pak ima značenje neodređenih priloga "ništa" i "nikad" (sic!, posve drukčija funkcija), *te se njome zapravo ništa i ne poriče*. Kao i u bosanskome jeziku, lični je gl. oblik uz te priloge obavezno negiran (primjeri B). Pomoću *hiç* tvori se i veći broj neodređenih zamjenica s kojima je predikat također obavezno zanijekan (primjeri C), ali to gomilanje negiranih elemenata ni u jednome od kontrastiranih jezika ne dovodi do značenja pojačane afirmacije:

- (A) Orada ne gördün? -*Hiç*. "Šta si tamo vidio? -Ništa"; Nereye gidiyorsun? - *Hiç*... Geziniyorum. "Kamo ideš? -Nikamo... Şetam"; Memnun musunuz? -*Hiç*. "Jeste li zadovoljni? - Uopće ne /nikako/ ni najmanje";
 (B) O *hiç* bilmez. "On ništa ne zna"; Onu *hiç* görmedim.⁵
 (C) *Hiç* kimseden *hiç bir şey beklemiyorum*. "Ni od koga ništa ne očekujem."

5.0. Negiranje s DEĞİL

5.1. Svaka nominalna (imenska) rečenica s predikatnim kopulama pomoćnog gl. *imek* (v. par. 3.1.) negira se pomoću *değil*, imenske negacije koja odgovara bosanskoj "nije", npr.:

Yorgun *değilim*. "Nisam umoran"; Bütün bu sözler onu avutmaya kâfi *değildi*. (N) "Sve te riječi nisu bile dostatne da je utješe."

5.2. Dopuna predikata nominalne rečenice može biti i neki od negiranih gl. participa (*-miş, -ır, -acak*). Semantički se takva rečenica razlikuje od one s negiranim glagolskim predikatnom: prvom se negiraju modalna i vidiska značenja participa u funkciji predikatnoga imena (primjeri A), a drugom poriče radnja kao takva (primjeri B):⁶

- (A) İsteddiğim zaman konuşurum. Senden de izin *arayacak değilim* ya. "Govorim kad hoću. Ta nisam neko ko bi i od tebe tražio dozvolu";

⁵ U afirmativnoj upitnoj rečenici isti prilog znači "ikad(a)", npr.: Onu *hiç gördünüz mü?* "Jeste li ga ikad vidjeli?"

⁶ Isti je semantički odnos i kod perifrastičnih predikatnih oblika, v. par. 2.4.

Sizinle *kavga edecek değilim*. "Ne bih se htio/želio svadati s vama"; İlk önce ben de geri dönmeyi ister *değildim*. (MIHAJLOV 1965, 61). "U prvo vrijeme ni ja nisam bio taj koji se želio vratiti"; Adınızı *unutmuş değilim*. "Nisam zaboravio vaše ime" (izrazito naglašeno poricanje rezultata radnje, stoga moguće i: "Ni u kom slučaju nisam zaboravio vaše ime");

(B) Sizinle *kavga etmiyeceğim*. "Neću se svadati s vama"; Adınızı *unutmamışım* (dır). "Nisam zaboravio vaše ime".

- 5.3. U asindetski sklopljenim rečenicama s negativnim i afirmativnim oblikom *istoga* predikata moguće je predikat prve rečenice zamijeniti negacijom *değil*, npr.:

Orhan'ı görmedim, Turgut'u gördüm.

Orhan'ı *değil*, Turgut'u gördüm.

"Nisam vidio Orhana, vidio sam Turguta"

"Vidio sam Turguta, (a) ne Orhana", ili:

"Nisam vidio Orhana, već/nego Turguta."

Negator *değil* stoji neposredno iza, a negator *ne* i veznici *veç* i *nego* ispred riječi na koju se odnose. Na opisani se način ne poriče rečenica, *nego izuzima kakav rečenični dio*. Stoga u ovakvim slučajevima *değil* nije negator nominalne rečenice, *nego partikula za negiranje*. Ostali primjeri:

Sen *değil*, ben paketi getirdim. "Paket sam donio ja, (a) ne ti"; Evi *değil*, garajı satmış. "Nije prodao kuću, već garažu"; Arabayı gittiğimde *değil*, döndüğümde tamir ettireceksin. (N) "Daćeš auto da se popravi ne kad odem, nego kad se vratim".⁷

- 5.4. Ukoliko predikati ishodišnih rečenica koje čine asindetski niz nisu izvedeni iz istoga glagola, predikatni se glagol prve rečenice *ne može* eliminirati, ali se njezin sadržaj može zaniijekati negacijom *değil*. Budući da se niječe cjelokupni sadržaj rečenice, *nevažno je hoće li predikat te rečenice biti afirmativan ili negativan* (negacija negacije neće dovesti do pojačane afirmacije, v. par. 7.0.), nužno je tek da se takvom preoblikom ostvari semantička suprotnost između sadržaja prve i druge rečenice. Ovakav tip složenih turskih rečenica treba promatrati unutar asindetskoga niza (takve pak rečenice same po sebi nisu ni zavisne ni nezavisne), dok se isto značenje u bosanskome jeziku izražava nezvisnosloženom suprotnom rečenicom s veznikom *nego*:

Tavşanı gördüm *değil*, vurdum canım! "Zeca nisam vidio, nego (sam ga) ubio, dragi moj!"; Ayşe'ye işinde *yardım etmeliyiz değil*, yanında

⁷ U turskome jeziku nije izuzeta zavisna vremenska rečenica, nego prošireni adverbijal vremena, koji joj je semantički ekvivalent.) Bilerek *değil*, bilmeyerek yapmış. "Nije to uradio namjerno, već ne htijući".

olmalıyız. “Ne treba da pomažemo Ajši u poslu, nego da budemo uz nju”; O, o hikâyeyi *okumasın değil*, yırtsin, atsin. (BASKAKOV 1984, 20.) “Ne da ne pročita onu priču, nego neka je podere i baci”; Ayşe’yi *aldatsan değil*, bir başkasıyla evlensen bile. “Ne kad bi prevario Ajšu, nego čak kad bi se oženio nekom drugom”; Bu kez sözkonusu olan *futbolcu değil*, bir şarkıcıydı. (Hürriyet 23/12/1992,16.) “Ovoga puta tema razgovora nije bio nogometaš, nego neki pjevač”; Akıl *yaşta değil*, başta (dır). (posl.) “Pamet nije u godinama, nego (je) u glavi.”

- 5.4.1. Vrlo je bitno uočiti da kod ovakvih asindetskih rečenica lični nastavci ostaju na finitnome glagolskom obliku (*yardım etmeliyiz değil*), te se on i po tome razlikuje od perifrastičnoga predikata jednostavne rečenice, kod kojega su nastavci na negaciji *değil* (*yardım etmiş değiliz*). Drugo, jednostavna se rečenica s afirmativnim oblikom perfekta na *-di* (*Tavşanı gördüm*.) nikada ne može negirati s *değil* (jer se ovo gl. vrijeme ne tvori od participa; isto vrijedi i za gl. načine), te takve slučajeve ne treba poistovjećivati s nezavisnim asindetskim nizom (*Tavşanı gördüm değil*, *vurdum canım!*) u kojem se negira cjelokupan sadržaj prve rečenice. Treće, da se jednostavna rečenica *Tavşanı gördüm* mora prvo preoblikovati u negativnu da bi se njezin sadržaj mogao zaniijekati pomoću negacije *değil* (*Tavşam görmedim değil*), ali takva dvostruka negacija obavezno rezultira značenjem pojačane afirmacije (v. par. 7.0./C).

- 5.5. Značenje se opisanog asindetskoga niza može modificirati sljedećim preoblikama: 1) uvođenjem priloga *yalnız(ca)*, *ancak* ili *sadece* (sva tri znače “samo”) u ustroj prve rečenice; 2) uvođenjem nekog od priloga za isticanje u ustroj druge rečenice (*de/da* “i”; *bile* “čak”, oba dolaze iza člana koji treba istaknuti; *hatta* “čak” dolazi ispred takvoga člana, a nerijetko se kombinira i s *bile*). No time se donekle mijenja i gramatička struktura prve rečenice: ona može otpočeti i s *değil*, čime se pojačava značenje izuzimanja:

Ancak garajı *değil*, evini *de/bile* satmış.

Değil *ancak* garajı, evini *de/bile* satmış.

Değil *ancak* garajı, *hatta* evini *bile* satmış.

Ovakva je rečenica semantički ekvivalent bosanske nezavisnosložene gradacijske rečenice s veznicima “ne samo da... nego i “,”ne samo da... čak (i)/već (i)”, kojom se uvijek iznose dva naporedna sadržaja. U obavijesnom ustrojstvu takve složene rečenice oni pak nisu podjednako vrijedni (kao kod nezavisnosloženih sastavnih rečenica) *jer se drugi tretira kao komunikativno značajniji i daje mu se prednost nad prvim*. Stoga i prijevod gornje rečenice glasi: “Prodao je ne samo garažu nego čak i kuću”.

- 5.6. Ako su finitni predikati turskoga asindetskoga niza različiti, tad se predikat prve rečenice ne može eliminirati. I dalje, ukoliko je takav predikat negiran, otpada mogućnost upotrebe i negatora *değil*, npr.:

Yalnızca içkimi içip yemeğim yemekle *kalmamış*, geceyi benimle geçirmeyi ummuştum *bile*. (N) “Ne samo da nije ostao na tome da popije moje piće i pojede moje jelo nego je čak očekivao da provede sa mnom noć.”

- 5.7. Izuzimanje rečeničnoga dijela u ovakvim gradacijskim konstrukcijama može se izvesti i bez prilogâ *ancak*, *yalnız(ca)* i *sadece*. Takve jednostavne turske rečenice mogu se na bosanski prevesti na tri načina:

Değil yazmak, okumak *ta* bilmiyor.

- a) “Ne pisati, nego ne zna ni čitati”;
- b) “Ne samo da ne zna pisati nego ne zna ni čitati”;
- c) “Ne zna ni čitati, a kamoli pisati”.

I u trećem se primjeru radi o bosanskoj gradacijskoj rečenici s veznikom “a kamoli”. Ona se od prethodne razlikuje po tome što joj je redosljed rečenica po komunikativnoj važnosti obrnut: komunikativno primarnija uvijek je na prvome mjestu, a permutiranje rečenica (isto kao i u turskome rečeničnih dijelova) uopće nije moguće.

6.0. Negiranje konjunktora *ne...ne (de)*

- 6.1. Konjunktora *ne...ne (de)* mogu se u obama kontrastiranim jezicima negirati ili rečenični dijelovi ili pak nezavisne rečenice. U drugome se slučaju radi o nezavisnosloženoj rečenici s veznikom *ne...ne (de)*, odnosno *ni...ni (ni...niti, niti...niti)*. Među ovim jezicima postoji još jedna uvjetna sličnost: naime, uz spomenute se konjunktore gdjekada i ne upotrebljava pravi negator, nego oni preuzimaju tu funkciju. Načelno je pravilo da se u bosanskome jeziku negator (*ne*) ne upotrebljava ukoliko se niječu predikati nezavisnih rečenica (npr. Niti pijem niti se kockam.), dok se za negiranje rečeničnih dijelova upotrebljavaju i veznik i negator (npr. Ne znaju to ni Orhan ni Ajša.). U turskome su pak ta pravila znatno složenija.

- 6.2. U sljedećim je slučajevima predikat rečenice s konjunktora *ne... ne (de)* mora biti u AFIRMATIVNOME obliku:

A) ako je u upitnoj formi, npr.:

Ne anası, *ne* oğlu bundan bir fayda *gördü mü?* (BASKAKOV 1984, 23) “Zar ni majka ni sin nisu vidjeli u tome koristi?”;

B) ako se konjunktora *ne...ne (de)* sklapaju dvije ili više ishodišnih rečenica u nezavisnosloženu, npr.:

Kadın *ne* delikanlıdan *vazgeçebiliyor*, *ne de* onda mücevherlerini *koruyabiliyor*. (AN 388) “Zena se niti može odreći mladića niti od njega zaštititi svoje dragulje”; Kitaba *ne aldım*, *ne de okudum*. “Niti sam knjigu uzeo niti je pročitao”;

- C) ukoliko se tim veznikom sklapaju dvije imenske rečenice čije su predikatne dopune antonimi, npr.:

Kız ne güzel, ne de çirkin imiş. “Djevojka nije bila ni lijepa ni ružna.”

6.3. Predikat je u NEGATIVNOME obliku

- A) ako je na početku rečenice (usljed inverzije, konjunktora ne negira glagol, nego sadržaj iskaza), npr.:

Sormadılar ne seni, ne de senin gidişini... “Nisu pitali ni za tebe ni za tvoj odlazak...”;

- B) ukoliko ispred njega stoje neodređene zamjenice, prilozi ili partikule za pojačanje negacije (*hiç, kimse, hiçkimse, hiçbir şey, hiçbir zaman, aslâ* i dr.), prilozi za količinu, intenzitet ili intenziviranje značenja (*pek, çok, pek çok, kesin olarak* i dr.), prilog hâlâ te neke modalne riječi i uzvici (*sakın, ömrübillah* i dr.), npr.:

Keşke, ne İsmail’le, ne de Zeynep kadınlı, Emine bahsi aramızda hiç geçmemiş olsaydı. (YKK 95) “Kamo sreće da uopće nisam poveo razgovor o Emini ni s İsmailom niti sa Zeynep-kadunom”; *Sesinde, ne hiddet, ne sitem, hiçbir şey yoktu.* (YKK 72) “U glasu mu nije bilo ničeg, ni ljutnje ni prijekora”; *Ne gözlerime, ne kulaklarıma, hala inanmıyorum.* (YKK 148) “Još uvijek ne vjerujem ni očima ni ušima”; *Ne kalp, ne de aile sırlarını kimseye açmazdı..* “Nikome nije odavao ni intimne ni porodične stvari”; *Ne tütüne, ne içkiye sakın alışmayın!* (LEWIS 1967, 208) “Pazite se, ne navikavajte se ni na duhan ni na piće!”;

- C) ako je između njega i konjunktora *ne...ne (de)* govorna stanka, višestruka sintagma (nerijetko se njome rezimira sadržaj rečenoga) ili pak ubačena rečenica, npr.:

Ne ben, ne de eşim...istemiyoruz. “Ni ja ni supruga... ne želimo”; *Ne o, ne ben tek bir kelime soylemeğe lüzum görmeyiz.* (YKK 86) “Ni on ni ja ne smatramo potrebnim kazati niti jednu riječ”; *O gün ne Emine’yi, ne de kardeşi Cemile’yi - ki bu kızın adıydı - görmedim.* “Toga dana nisam vidio ni Eminu niti njezinu sestru Džemilu, tako se ta djevojka zvala”;

- D) ukoliko je predikat zavisne rečenice kondicional ili kondicionalna modalnost, npr.:

Ne sen, ne dostun yalan söylemeseydiniz durumum bambaşka olurdu. “Da ni ti ni tvoj prijatelj niste slagali, moja bi situacija bila posve drugačija”;

- E) ako je infinitni predikat prve rečenice negativni oblik gerunda na *-(y)ip*, npr.:

Ne Ayşe’ye, ne de Orhan’a inanmayıp ertesi sabah yola çıktım. “Ne povjerovavši ni Ajši ni Orhanu, sljedećeg sam jutro krenuo na put.”

6.4. U svim ostalim slučajevima predikat može biti i AFIRMATIVNI (primjeri A) i NEGATIVNI (primjeri B) oblik glagola, što znači da u izboru jednoga ili drugog ne postoje restrikcije:

- A) *Ne şış yansın, ne kebab.* (idiom) “Da ne izgore ni ražanj ni meso” (bos. “I vuk sit i ovce na broju”); Bu, *ne bir dilenciye, ne de bir serseriye benziyordu.* (SAlI 149) “Ovaj nije nalikovao ni na prosjaka ni na lutalicu”; ...çünkü *ne tef çalmak, ne de parmaklarının arasında kaşıklar alarak oynamak elinden gelirdi.* (SAlI 40) “... jer, ne bi joj pošlo za rukom ni udarati na defu ni plesati s kašikama među prstima”; *Ne parası, ne kimsesi var.* (SAlI 136) “Nema ni novaca ni bilo koga svoga”; *Ne altında geçici bir huzur bulunabilecek bir gölge, ne de kıyısında serinlenecek bir suyum var.* (YKK 136) “Niti imam hlada pod kojim bi se moglo naći prolazno spokojstvo niti vode na čijoj bi se obali mogao okrijepiti”;
- B) *Lâkin ne onun, ne de bunun çenesini bıçaklar açamıyor.* (YKK 150) “Ali, noževi ne mogu otvoriti usta ni onome ni ovome”; *Ne yalvarmak, ne de bağırarak fayda vermezdi.* (SAlI 128) “Ne bi pomoglo ni proklinjati ni vikati”; *Hiçbirinden ne hayret, ne de alelâ de bir alâka izine tesadüf etmedim.* (YKK 22) “Niti kod jednoga od njih nisam susreo ni čuđenje ni tračak nekog iznimnog interesa”; *Ne dostu, ne tanıdığı bu koskocaman şehirde yoktu.* “U tom ogromnom gradu nije imao ni prijatelja ni poznanika”; *Ne kadın ona, ne o kadına bir lâf söylemiş değildir.* (SAlI 128) “Niti je žena njemu rekla jednu riječ niti on ženi”; *Ne defteri yoktu, ne kalemi.* Nije imao ni bilježnice ni olovke”.

6.4.1. Relevantno je napomenuti kako u ovakvim slučajevima predikat može biti i u posibilitativu (formi mogućnosti) i u imposibilitativu (formi nemogućnosti), te da ga i u prvom slučaju moramo prevoditi imposibilitativom, npr.:

Ne yüzümüzü, ne kalbimizi kendimiz seçebildik (ili seçemedik, sic!). “Mi sami nismo mogli izabrati ni naše lice ni naše srce”; *Ne otobüste, ne de uçakta yer bulamadı (ili bulabildi, sic!).* “Nije mogao naći mjesto ni u autobusu ni u avionu.”

6.5. Ovdje želimo skrenuti pažnju i na neke infinite forme, tj. na gerunde i gl. imenice na *-dik* i *-(y)acak* (s konjunktorem *ne...ne (de)*) i one imaju funkciju istorodnih članova jednostavne rečenice). Načelno se može kazati da se gerundi negiraju konjunktorem *ne...ne (de)* (primjer A), dok su spomenute gl. imenice u funkciji predikatnih dopuna (objektnoj i adverbijalnoj) po pravilu negirani i niječnim sufiksom *-me/-ma* (primjeri B). Kolebanja su moguća, ali iznimno rijetka. Infinite forme u atributnoj funkciji isto tako ne primaju glagolsku negaciju (primjeri C):

- A) *Kendî kendine ne ağlayarak, ne de bağırarak yardım edebilirsin.* “Sam sebi ne možeš pomoći ni plačući ni vičući”;

- B) Sonradan, benim *ne sarhoş, ne de deli olmadığımı* anlayınca özür diledi. “Kasnije, kad je shvatila da nisam ni pijan ni lud, izvinila se”; Holde *ne kapıcı, ne de bekçi olmadıkları için* üstünde “müdür” yazılı kapıyı açtım. “Budući da u holu nije bilo ni vratara ni čuvara, otvorio sam vrata na kojima je pisalo ‘direktor’”; *Ne* memlekette konuşulan dili, *ne de* oranın adetlerini *bilmediğinden* çok zahmet çekti. (LEWIS 1967, 208) “Jako se patio zbog toga što nije znao ni jezik koji se u (toj) zemlji govorio ni ondašnje običaje”;
- C) Elinde *ne* kitaba, *ne de* bir kutuya *benzeyen* bir paket vardı. “U ruci je imao nekakav paket koji nije ličio ni na knjigu ni na kakvu kutiju”; *Ne* gördüğün, *ne de* okuduğun kitaptan mı bahsedersin? “Zar ćeš priçati o knjizi koju nisi ni vidio ni pročitao?”

II NEGACIJA NEGACIJE ILI POJAČANA AFIRMACIJA

7.0. U sljedećim slučajevima dvostruka negacija dovodi do značenja pojačane afirmacije:

- A) ukoliko su negirani i particip i pomoćni glagol perifrastičnoga predikata, npr.:
- Sizinle *görülmeyecek olmadım* ki! “Nije da se nisam htio vidjeti s vama!” (= Svakako da sam se htio vidjeti s vama!);
- B) ako se uz negativne oblike participa na *-miş, -r, -(y)acak* i *-(i)yor* uvrsti negator *değil*. (Ne smije se zaboraviti da se afirmativni oblik participa na *-(i)yor* ne može negirati na ovaj način, v. par. 5.2.):
- Yapmamış değil*, kaçakçılık yapmış... (AN 346) “Bavila se švercom, nije da nije”; *Bilmez değil*, bilir canım, bilir. “Nije da ne zna, zna, dušo, zna”; *Zavallıya yardım etmeyecek değilsin ya...* “Ta nisi ti neko ko ne bi pomogao (tom) jadniku”; *Evlendiğini bilmiyor değilim* amma... “Nije da ne znam (svakako da znam) da se udala, ali...”;
- C) ako se negativni oblik perfekta na *-di* iznova negira s *değil* (sic!, v. par. 5.4.1.). Značajno je uočiti da lični nastavci ostaju na gl. obliku jer se ovaj perfekt ne tvori od participa, npr.:
- Yüreğim acımadı değil...* (SALI 122) “Nije da me srce nije zaboljelo...”; *Romanımı okumadım değil*, fakat beğenmedim. “Nije da nisam pročitao vaš roman, ali mi se nije svidio”.⁸
- D) ukoliko se predikativ *yok* iznova zaniječe s *değil*, npr.:

⁸ Isto se značenje postiže i jednom specifičnom modalnom formom predikata (gl. imenica na *-ma* s deiktičkim posvojnim sufiksom *-sı* i dativnim nastavkom, i glagol i gl. imenica moraju biti izvedeni iz iste osnove): *Romanınızı okuma+sı+na okudum*, fakat beğenmedim. “Pročitao sam vaš roman, nije da nisam, ali mi se nije svidio”.

Parası yok *değil*. "Nije da nema novaca" (= On ima novaca); Hani hiç kabahati de *yok değildi*. (SAlı 146) "Nije da baš nimalo nije bio kriv"; Gerçi köyün içinde su *yok değildir*. (YKK 21) "Doista, nije (ne može se reći) da u selu nema vode".

7.1. Kako je već rečeno, neodređeni pridjevi i zamjenice ispred negativnoga predikata ne dovode do značenja pojačane afirmacije. Isto vrijedi i za neke gl. oblike modalnoga značenja, npr. *Görmemezlik etmeyiniz!* "Ne pravite se da ne vidite!"; *Içki içmeden edemiyor*. "Ne može da ne pije" (sic!, nije gerund na *-madan*, isto i: *Senden edemiyorum*. "Ne mogu bez tebe").

7.2. Kvazigerund na *-r...-maz* (udvojeni afirmativni i negativni particip nepravog prezenta) istoznačan je s asindetski sklopljenim afirmativnim i negativnim oblikom perfekta na *-di*:

Yemeğini *yer yemez* (=yedi yemedi) dışarı fırladı. "Čim je jeo, izjurio je van".

7.3. Pri preoblici afirmativne u negativnu rečenicu udvojena partikula *de/da* za isticanje mijenja se u konjunktore *ne...ne* (*de*), isto kao i bosanski veznik "i" u "ni". Ukoliko pak turska partikula nije udvojena, do te zamjene neće doći:

Orhan *da* Ayşe *de* geldiler. "Došli su i Orhan i Ajša" "Ne Orhan, *ne* (*de*) Ayşe geldiler. "Nisu došli ni Orhan ni Ajša", ali: Orhan *da* geldi. "I Orhan je došao" Orhan *da* gelmedi. "Ni Orhan nije došao."

IZVORI I LITERATURA

A) IZVORI

Ali, S. *Hikâyeler*, Sofya, 1947.

Baskakov, A. N. (i dr.) *Turecko-russkij slovar'*, Moskva, 1977.

Karaosmanoğlu, Y. K. *Yaban*, Istanbul, 1973.

Nesin, A. *Tatlı Betüş*, Istanbul, 1988.

TDK: *Türkçe Sözlük I. (A-J), II. (K-Z)*, Ankara, 1988.

.....: *Milliyet, Günaydın, Hürriyet, Tercüman, Sabah, Haber TV Magazin* (dnevne novine)

Kratice:

AN: Aziz Nesin

N: novine (ukoliko nije naveden precizniji izvor)

SAlı: Sabahattin Ali

TS: Türkçe Sözlük

YKK: Yakup Kadri Karaosmanoğlu

* Ukoliko izvor nije naznačen, primjer je iz *Gramatike suvremenog turskog jezika* (E. Čaušević), koja je u štampi.

B) LITERATURA:

- Baskakov, A. N. *Predloženie v sovremennom tureckom jazyke*, Moskva, 1984.
- Čaušević, E. *Struktura turske rečenice*. In: *Suvremena lingvistika* 37/1994, str. 5-33.
- Deny, J. *Grammaire de la langue turque*, Paris, 1921.
- Dizdaroğlu, H. *Tümcebilgisi*, Ankara, 1972.
- Hatiboğlu, V. *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara, 1972.
- Katičić, R. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1986.
- Kristal, D. *Enciklopedijski rječnik moderne lingvistike* (prev. I. Klajn i B. Hlebec), Beograd, 1988.
- Lewis, G. L. *Turkish Grammar*, Oxford, 1977.
- Meskill, R. H. *A Transformational Analysis of Turkish Syntax*. Mouton, The Hague, Paris, 1970.
- Mihajlov, M. S. *Issledovanija po grammatike tureckogo jazyka. Peifrastičeskie formy tureckogo glagola*, Moskva, 1965.
- Swift, L. *A Reference Grammar of Modern Turkish*, Indiana Univ., Bloomington, The Hague, 1962.

NEGACIJA U TURSKOME JEZIKU

S a ž e t a k

Autor je u ovome radu nastojao podrobno opisati preobliku negacije u turskome i bosanskom jeziku. Naravno, kontrastiranje je vršeno iz aspekta turskoga jezika. Postupci negiranja analizirani su na tri razine: razini rečeničnih dijelova, rečeničnoj i tekstualnoj razini. U okviru toga obrađeni su sljedeći negatori: gl. sufiks *-me/-ma*, predikativ/modalna riječ *yok*, predikativ/modalna riječ *değil*, modalne riječi *hayır* i *hiç* te konjunktora *ne...ne (de)*. Znatna je pažnja posvećena i strukturnim tipovima negativnih rečenica. Analizirani su isto tako i njihovi semantički ekvivalenti u bosanskome jeziku. Kontrastivni pristup pokazao se iznimno značajnim zbog velikog broja turskih jednostavnih (nesloženih) rečenica (npr. *Değil yazmak, okumak bile bilmiyor*), čiji su semantički ekvivalenti u bosanskome jeziku različite vrste nezavisnosloženih rečenica. U okvirima semantičke analize negativnih rečenica autor je pokušao dati i osnovne naznake za njihovu klasifikaciju prema prisustvu modalnoga elementa u značenju.

NEGATIVES IN THE TURKISH LANGUAGE

S u m m a r y

In this paper, the author tried to give a detailed description of the change of negatives in the Turkish and Bosnian languages. Naturally, the contrasting was done from the aspect of the Turkish language. The procedures of negating were analyzed at three levels: at the level of sentence parts, the sentence and text levels. Within these, the following negatives were studied: v. suffix *-me/-ma*, predicative/modal word *yok*, predicative/modal word *değil*, modal words *hayır* and *hiç*, and the conjunction *ne...ne* (*de*). Considerable attention was paid to the types of negative sentences. Their semantic equivalents in the Bosniak language were also analyzed. A contrastive approach proved extremely important because of the large number of Turkish (non-complex) sentences (e.g. *Değil yazmak, okumak bile bilmiyor.*), whose semantic equivalents in the Bosniak language are different kinds of independent clauses. Within the framework of semantic analysis of negative sentences, the author tried to give the basic suggestions for their classification according to the presence of modal element in meaning.